

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, старшого наукового співробітника Тичини Дмитра Михайловича на дисертаційне дослідження Безгинського Богдана Георгійовича на тему «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні», поданого до захисту у спеціалізовану вчену раду Національної академії внутрішніх справ на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 »Право»

Ступінь актуальності обраної теми. У 2003 р. на загальносвітовому рівні прийнято Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції, ст. 20 якої встановлює можливість ужиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне незаконне збагачення, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи та які вона не може раціонально обґрунтувати, за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи. Хоча відповідальність за згаданий злочин існувала в окремих країнах і до прийняття Конвенції, але саме із цього моменту питанню протидії незаконному збагаченню як окремому злочину почали приділяти відповідну увагу у багатьох країнах світу.

Україна не залишилася осторонь цього процесу і 18 жовтня 2006 р. ратифікувала зазначену Конвенцію. Згодом незаконне збагачення було криміналізоване, Кримінальний кодекс (КК) України доповнено ст. 368-2, яка неодноразово піддавалася змінам і отримувала нові редакції, а в 2019 р. ця стаття загалом була визнана Конституційним Судом України такою, що не відповідає Конституції України. У цьому ж 2019 р. кримінальна відповідальність за вказаний злочин була відновлена введенням в КК України ст. 368-5, яка залишається чинною.

Безумовно, Україна перебуває ще на шляху становлення та розвитку кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, і безліч наукових дискусій із цього питання, які тривають від самого початку запровадження такої

відповідальності, є тому свідченням. Метою цих дискусій є вироблення оптимальної для нашої країни моделі кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, що стало б потужним складником у механізмі боротьби з корупцією. І передусім це стосується формулювання самої норми КК України, що у чинній редакції, на жаль, не здатна належним чином відповідати сучасним викликам у цій сфері.

Таким чином, тема дослідження видається актуальною в аспекті подальшого реформування й вдосконалення положень кримінального законодавства та практики його застосування, а проведене рецензування дисертації свідчить, що робота Б. Г. Безгинського присвячена проблемам, які є витребуваними сучасністю як у теоретичному значенні, так і в правозастосовній практиці.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача. Вивчення дисертації та наукових публікацій автора засвідчують логічність структури дослідження, що надало можливість дисертанту визначити мету, об'єкт, предмет і завдання роботи та всебічно й повно проаналізувати задекларовану тему.

У роботі використано сукупність загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання, які дали змогу висвітлити й вирішити низку теоретичних та практичних питань теми дослідження.

Дисертант проаналізував значну кількість джерел (229 найменувань), ґрунтовно вивчив роботи інших науковців, що надало можливість вирішити наукову задачу, сформулювати пропозиції та рекомендації з удосконалення положень кримінального законодавства.

Обґрунтованість сформульованих у дисертації висновків забезпечена емпіричними даними, а саме статистичним аналізом Єдиного державного реєстру судових рішень за 2011–2022 рр.; практикою ЄСПЛ щодо питань кримінальної відповідальності за незаконне збагачення; статистичними даними ГПУ, НАБУ, НАЗК та САП; результатами анкетування 250 респондентів (із них: 23% – слідчі органів національної поліції; 19% – працівники УкрПоліції; 20% – працівники Управління

Головної Інспекції; 21% – працівники ДБР; 17% – науковці у сфері кримінального права) стосовно питань кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Результати наукового дослідження викладено в 20 наукових публікаціях, серед яких чотири статті в наукових виданнях МОН України, визначених як фахові з юридичних наук, три – у зарубіжних юридичних виданнях (Федеративної Республіки Німеччина, Польської Народної Республіки та Республіки Молдови), чотирнадцять тез доповідей, які оприлюднено на міжнародних, науково-практичних, науково-теоретичних конференціях та круглих столах.

Отже, дисертація Б. Г. Безгинського «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні» виконана на достатньому науковому рівні.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях. Дисертація Б. Г. Безгинського є одним з перших комплексних монографічних досліджень, у якому надано всебічну характеристику кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Конкретний внесок дисертанта в наукове розроблення полягає в обґрунтуванні пропозицій щодо вдосконалення змісту досліджуваної норми.

У роботі сформульовано низку результатів і висновків, що були отримані вперше і мають високий ступінь наукової новизни.

Зокрема, уперше обґрунтовано, що незаконним збагаченням слід визнавати набуття особою відповідних активів, як під час виконання нею службових обов'язків, так і протягом одного року після припинення службової діяльності; запропоновано до осіб, на яких поширюється ст. 368-5 КК (окрім визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції») відносити визначених (п. п. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»), а також закріпити кваліфікованими складами незаконного збагачення: ті самі дії, вчинені особами, які займають відповідальне становище, та особами, які займають особливо відповідальне становище.

Також дістали подальший розвиток: підхід до визначення форми вини кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК – прямий умисел, зміст якого полягає у: 1) інтелектуальному моменті, що охоплюється

усвідомлення трьох блоків ознак: а) ознак змісту діяння (винний усвідомлюючи суспільну небезпечність своїх дії, набуває активи вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує його законні доходи); б) особливостях соціального статусу (усвідомлення суб'єктом свого правового статусу, важливості посади, яку особа займає в органах державної влади або органах місцевого самоврядування та функцій, які вона виконує); в) інших ознак суспільно небезпечного діяння, які залежать від часу, способу, місця, обстановки які повинен усвідомлювати винний;

2) вольовому моменті, бажанні вчинити відповідне суспільно небезпечні діяння, а саме бажання набути активи; правила кваліфікації та відмежування незаконного збагачення від інших складів кримінально-караних діянь, що мають з ним спільні ознаки; особливості покарання за незаконне збагачення та шляхи його вдосконалення.

Крім зазначеного, у роботі містяться інші положення, висновки та рекомендації, які в сукупності забезпечують цілісність наукової новизни здійсненого дослідження.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість отриманих результатів дослідження, сформульованих положень і висновків дисертаційної роботи Б. Г. Безгинського не викликають суттєвих зауважень. Висновки в дисертації сформовано відповідно до отриманих результатів, вони мають вагому аргументацію, свідченням чого є використана методологія дослідження, яка ґрунтується на сукупності загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання.

Обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, також забезпечена емпіричними даними, які охоплюють результати особистих спостережень з використанням власного досвіду роботи автора.

Отже, результати дисертаційного дослідження Б. Г. Безгинського, які винесено на захист, є достатньо аргументованими, обґрунтованими, логічними

та переконливими, мають високий ступінь наукової новизни та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. Наукові результати й положення, що винесені на захист, отримано завдяки використанню різноманітних методів (історичний, діалектичний, описовий, системно-структурний, порівняльно-правовий, формально-юридичний, соціологічний, індукції, дедукції) та достатньо ґрунтовної емпіричної бази.

Постановка завдань, визначення мети, об'єкта та предмета дослідження є чіткими, зрозумілими й такими, що цілком відповідають загальним вимогам. Завдання наукового пошуку виконано, мети роботи досягнуто.

Отже, поставлені наукові завдання виконано на високому методологічному рівні, а дисертант опанував необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Сформульовані та аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й надалі може бути використано у: правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства шляхом формулювання пропозицій з удосконалення Особливої частини КК (направлено пропозиції (вих. НАВС № 46/03/27ВР від 17 лютого 2022 р.) щодо внесення змін та доповнень до ст. 368-5 КК та окремих положень кримінального законодавства Голові Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності); науково-дослідницькій діяльності – запропонування та розроблення окремих теоретичних положень щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, а також в процесі підготовки відповідних монографій та наукових статей з кримінального права (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2021 р.); в освітньому процесі – щодо викладання навчальних дисциплін з кримінального права «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина», «Особливості кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень» (акт Національної академії внутрішніх справ від 15 грудня 2021 р.); практичній діяльності – для правильного та однозначного

застосування практичними підрозділами (ГПУ, НАБУ, НАЗК та САП) досліджуваної кримінально правової норми в процесі кваліфікацій кримінальних правопорушень..

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. Дисертація Б. Г. Безгинського викладена українською мовою та має чітку структуру, що відповідає вимогам МОН України та Порядку присудження ступеня доктора філософії. Дисертація містить анотацію, список публікацій, зміст, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, які охоплюють вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертаційного дослідження – 195 сторінок, з яких обсяг основного тексту – 132 сторінки.

Анотація в стислій формі відображає основні тези дослідження, викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дослідження.

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, схарактеризовано ступінь наукової розробленості, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, окреслено поставлені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, описано використані методи пізнання, емпіричну базу, аргументовано наукову новизну отриманих результатів, зазначено про особистий внесок здобувача й інформацію щодо апробації матеріалів дисертації.

У **розділі 1** «Теоретично-правові та методологічні засади дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення» здійснено аналіз стану наукової розробленості теми дослідження, за результатами чого сформульовано висновки щодо браку комплексних наукових досліджень з проблематики кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

На підставі результатів вивчення генези національного законодавства щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні встановлено, що розглянута кримінально-правова норма зазнавала зміну сім разів, один раз була декриміналізована та на сьогодні вже визначена у Проекті нового КК.

Узагальнено зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Такі країни, як: Фінляндська Республіка, Швейцарська Конфедерація, Королівство Швеція, Федеративна Республіка Німеччина, Королівство Нідерландів, Румунія, Португальська Республіка, Королівство Норвегія, Республіка Ірландія та Королівство Марокко не передбачили у власному законодавстві кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, оскільки мають в своєму правовому арсеналі ефективні механізми боротьби з корупцією

Дослідивши іноземне законодавство щодо складу кримінального правопорушення незаконного збагачення, сформовано наступні висновки: 1) родовим об'єктом зазначеного кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері службової діяльності визначених окремим розділом міжнародного законодавства; 2) предметом незаконного збагачення може бути майно або активи; 3) особливість об'єктивної сторони незаконного збагачення в зарубіжних країнах полягає в обов'язку службової особи обґрунтувати та пояснити отримані доходи, які є непропорційними їхньому матеріальному стану, а також встановлення певного проміжку часу виконання службовою особою покладених на неї обов'язків та після припинення службової діяльності; 4) суб'єктами розглянутого кримінального правопорушення може бути як службова особа так і будь-яка інша, незалежно від відношення до державної служби; 5) суб'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується виною у формі прямого умислу (факультативними ознаками є мотив та мета); 6) передбачено конфіскацію незаконно здобутих активів або майна, а також кваліфікуючі ознаки (вчинення незаконного збагачення особою, яка займає відповідальне та особливо відповідальне становище).

У розділі 2 «Об'єктивні та суб'єктивні ознаки незаконного збагачення» аргументовано, що родовим об'єктом незаконного збагачення є суспільні відносини у сфері забезпечення належної службової діяльності визначених суб'єктів державного апарату та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій як публічного, так і приватного права, а також діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Видовим

об'єктом є суспільні відносини, що становить правильну роботу державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій. Безпосереднім об'єктом зазначеного кримінального правопорушення є суспільні відносини, пов'язані із дотриманням законності набуття у власність особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів передбачених кримінальним законодавством. Додатковим обов'язковим об'єктом незаконного збагачення є авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, їх ділова репутація, доброчесність, сумлінність та неупередженість. Додатковим факультативним об'єктом розглянутого кримінального правопорушення є суспільні відносини, що виникають у зв'язку із дотриманням прав та законних інтересів окремих фізичних чи юридичних осіб. Досліджено та проаналізовано активи, які є предметом незаконного збагачення.

Проведено ґрунтовне дослідження обов'язкових та факультативних ознак об'єктивної сторони незаконного збагачення. Розкрито поняття «набуття», яке є обов'язковою складовою незаконного збагачення та проаналізовано три способи набуття активів. Вказано на доцільність конкретизувати спосіб надання доручення суб'єкта незаконного збагачення іншій фізичній або юридичній особі (набуття у власність активів, в усній або письмовій формі). Доведено, що основною ознакою об'єктивної сторони досліджуваного кримінального правопорушення є невідповідність набутих суб'єктом зазначеного кримінального правопорушення активів його доходам отриманим із законних джерел. Запропоновано доповнити останню форму набуття активів не лише правом розпорядження, але і правом володіння та користування. Зазначено, що незаконним збагаченням слід визнавати набуття особою відповідних активів, як під час виконання нею службових обов'язків, так і протягом одного року після припинення службової діяльності.

Суб'єкт досліджуваного кримінального правопорушення – спеціальний. Запропоновано до осіб, на яких поширюється ст. 368-5 КК (окрім визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції») також відносити визначених (п. п. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»).

Крім того, запропоновано вважати «службову особу» суб'єктом незаконного збагачення.

Встановлено, що суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 368⁵ КК, характеризується умисною формою вини та розкрито факультативні ознаки (мотив, мета, емоційний стан). Досліджено інтелектуальний і вольовий момент прямого умислу даного кримінального правопорушення.

У **розділі 3** «Особливості кваліфікації незаконного збагачення та покарання» досліджено особливості кваліфікації та відмежування незаконного збагачення від ст. ст. 366-2, 366-3, 368, 369-2, 209, ч. 2 ст. 191 КК, з урахуванням судових рішень та ефективність застосування зазначених суспільно небезпечних діянь у практичних підрозділах. Визначено спільні риси в їхніх елементах, виокремлено низку характерних ознак, за якими їх слід відмежовувати.

Запропоновано визначити кваліфікованим складом ст. 368-5 КК (ті самі дії, вчинені особами, які займають відповідальне становище) та особливо кваліфікованим складом незаконного збагачення (ті самі дії, вчинені особами, які займають особливо відповідальне становище). Запропоновано доповнити кримінальне законодавство ст. 591 КК «Конфіскація активів» та передбачити у санкції ст. 368-5 КК «конфіскацію активів».

За результатами здійсненого дослідження дисертант сформулював пропозиції та рекомендації з удосконалення кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Після кожного розділу й дисертації загалом сформульовано **висновки**, у яких вичерпно висвітлено зміст розглянутих питань. Висновки відповідають отриманим результатам, мають належну аргументацію, мають високий рівень достовірності.

Список використаних джерел охоплює 229 посилання на 26 сторінках.

Зазначене дає підстави стверджувати, що дисертація Б. Г. Безгинського відповідає встановленим вимогам і є завершеною науковою працею, результати якої виконують актуальне наукове завдання – висвітлення проблематики щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні, а також формулюванні пропозицій та змін до законодавства.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Отримані результати дисертаційного дослідження Б. Г. Безгинського «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні» може бути рекомендовано для використання в освітньому процесі закладів вищої освіти юридичного профілю, у науково-дослідних розробках наукових установ, під час підготовки наукових публікацій та монографій, планування досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу, необхідно спрямувати увагу на деякі дискусійні питання, які потребують, на нашу думку, додаткової аргументації або пояснень під час захисту:

1. Автор фрагментарно розглядає та аналізує категорію «кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень», зробивши акцент лише на її елементно-компонентному складі, хоча виходячи зі змісту розділу 2 дисертації саме вона є предметом і основним результатом дослідження. Варто звернути увагу, що протягом усього періоду розвитку уявлень про кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень вчені були єдині, мабуть, тільки у визнанні наукового значення даної категорії та її системного характеру. Головною метою кримінально-правової характеристики кримінального правопорушення є забезпечення правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння, повне та всебічне вивчення кримінального правопорушення, удосконалення підстав кримінальної відповідальності за його вчинення, а також правильного тлумачення ознак складу кримінального правопорушення, призначення покарання, застосування заохочувальних кримінально-правових норм. Натомість немає ясності в питаннях, чи є кримінально-правова характеристика системою відомостей про кримінальне правопорушення та інші категорії, пов'язані з кримінальною відповідальністю за його вчинення, закріплена в КК України; чи це характеристика певного об'єкта у системі кримінально-правової науки або характеристика крізь призму його норм та інститутів; чи доцільно виділяти кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення та кримінально-правову характеристику інших

категорій кримінального права. Ці питання є принциповими, тому уникати їх не потрібно.

2. Практика діяльності Національного антикорупційного бюро свідчить, що проблемним аспектом, закладеним у диспозиції ст. 368-5 КК України, є відсутність періоду, за який саме необхідно буде оцінювати доходи відповідної особи для встановлення у її діяннях факту «перевищення законних доходів», а отже, і визначити алгоритм розрахунку розміру (вартості) відповідних активів у контексті наявності/відсутності у діяннях відповідної особи ознак цього злочину.

Уважаємо за необхідне також звернути увагу і на те, що факт наявності в діяннях винної особи усіх ознак складу злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, пов'язується з набуттям відповідних активів безпосередньо особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Виникає питання: чи братимуться до уваги під час установлення ознак об'єктивного боку складу злочину у вигляді незаконного збагачення у діяннях відповідного суб'єкта доходи членів сім'ї такої особи, які на законних підставах отримують високий дохід?

3. У підрозділі 2.3 потребує додаткового обґрунтування визначення «службової особи» за ст. 368-5 КК України. Позаяк, сама ст. 368-5 КК України визначає суб'єктом незаконного збагачення особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Водночас у примітці 1 до ст. 364 КК України вказується, хто вважається службовими особами. Схоже положення містять примітки 2 та 3 до ст. 368. У них визначається коло осіб, які вважаються у ст. 368-5 КК України службовими особами, які займають відповідальне становище, та службовими особами, які займають особливо відповідальне становище. Така ситуація може свідчити про те, що законодавець, уводячи ст. 368-5 до КК України, або припустився помилки законодавчої техніки, зазначаючи у примітках 1 ст. 364 та 2, 3 ст. 368 іншого ніж зазначеного у ст. 368-5 суб'єкта, або ж він вважає ці терміни синонімами.

А може варто використовувати такий термін як «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» й замінити термін «службова особа»?

Ці зауваження і побажання є рекомендаційними, загалом не позначаються на позитивній оцінці дисертації та спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час прилюдного захисту.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій автора фактів порушення академічної доброчесності не виявлено. Дисертація Б. Г. Безгинського є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації поставленим вимогам. Дисертація Б. Г. Безгинського «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні», представлена на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, у якому отримано науково обґрунтовані результати, що вирізняються новизною удосконалення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, за своїм змістом відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам, встановленим у Порядку підготовки здобувачів вищої освіти (наукових установах), затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року № 261 (із змінами і доповненнями від 3 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України від 12 січня 2017 року № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Богдан Георгійович Безгинський – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

**Провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник**

Дмитро ТИЧИНА

Вулиця заслуги 10
ПРОВІДНИЙ ФАХІВЕЦЬ
ВІДДІЛУ ПЕРСОНАЛУ
В. А. ШЕЛЕСТИНСЬКИЙ